

‘तवायफ, अभियंता व संगीतकार’ : ‘इंडियाची प्रायमा डोना’

स्थळ : हॉल ऑफ हार्मनी, नेहरू सेंटर परिसर, वरली, मुंबई . काळ जून महिन्याच्या मध्यावरचा . वेळ संध्याकाळची . निमित्त पुस्तक प्रकाशनाचं . हस्ते ‘संतूर’ वादन सम्राटांच्या . बाहेर सोसाट्याचा वारा व झोडपून काढणारा पाऊस . समारंभ त्यात वाहून जाणार की काय हयाची आयोजकांना व प्रकाशन संस्थेला रास्त चिंता . पुस्तक एका ‘तवायफ’च्या जीवनावरचं . लेखक बंगलोरचा . तीसेक वर्षांचा तरुण अभियंता . अविवाहित . तीन वर्षांपासून हिच्या गाढ प्रेमात . ही एकशे चाळीस वर्षांची . अल्लाला प्यारी होऊनही ऐंशी वर्षे ऊलटून गेलेली . केवळ तिचा ध्वनिमुद्रित स्वर अंतःकरणात रूतून बसल्यामुळं तिचं जीवनचरित्र लिहावयाचा संकल्प करून सिद्धीस नेलेला . दोन महिन्यातच पहिली आवृत्ती संपत आलेल्या पुस्तकाचं तिच्या आवडत्या मुंबईतलं प्रकाशन . पूर्वी म्हैसूरच्या राजवाड्यातलं दफ्तर ऊघडलं तेव्हां व कोलकत्त्यात मित्राकडं हिच्या कोर्टकज्याची कागदपत्रं वाचत असता अचानक सोसाट्याचा वारा सुटून पानं ऊडून ऊधळली गेली होती . अन आज तिच्या आवडत्या रेसकोर्सपाशी पावसानं थैमान मांडून परीक्षाच पहायचं ठरवलेलं दिसत होतं . हे पुस्तक विस्तक व प्रकाशन समारंभ काही धडपणे होऊच नये असं तर तिच्या मनात नाही ना ? असे काहीसे विचार लेखकाच्या मनात येताहेत तोच दूर गेटपाशी एक भलीमोठी मर्सिडीज कार येऊन थांबली . त्यातून तीच उतरली . बरोबर जिथं शेवटचा श्वास घेतला त्या म्हैसूरचे राजे वोडियार . लगबगीनं येऊन हॉलच्या प्रवेशद्वारापाशी दोघं पाहुण्यांचं स्वागत करायला सज्ज झाली . अचानक पावसाचा जोरही ओसरला व हळूहळू तिच्या सुरांचे

प्रेमी जमू लागले .पाहता पाहता तो छोटासा हॉल चक्क भरला .प्रमुख पाहुणे पण आले .लेखकही मनोमनी थोडासा सुखावला .ऊपस्थितांचं सरासरी वय पन्नासच्या पुढं .कुणीच तिचं नाच गाणं प्रत्यक्ष ऐकलेलं नाही .वडिलधा-यांकडून दंतकथा मात्र पुष्कळच ऐकलेल्या .तिच्या जुन्या गाण्यांच्या ध्वनिमुद्रिका वाजायला लागल्या तशी सगळीजण आत जाऊन बसू लागली .ती पण शेवटच्या रांगेत जाऊन बसली .गाण्याच्या शेवटी ‘माय नेम इज गौहर जान’ असं तिनं ओरडून सांगितल्यावर श्रोते एकदम आपापल्या बाळपणात किंवा तरुणपणात गेले .म्हैसूर महाराजांचं सोंग घेतलेला तरुण आता मंचावर जाऊन निवेदकाच्या व सूत्रसंचालकाच्या भूमिकेत वावरू लागला .गौहर म्हणजे रत्न व तिच्या काळातली ‘लता मंगेशकर’ असं निवेदकानं सांगितलं .पुस्तकाचं नाव अलिकडच्या ‘माय नेम इज खान’ च्या अंगानं जाणारं आहे अशीही पुष्टी जोडली .मग संतूरवादकाच्या शुभ हस्ते पुस्तकाचं विधीवत प्रकाशन झालं .हिच्या जीवनचरित्राची विश्वासाह साधनं मिळवण्याकरिता काय काय दिव्य करावं लागलं ते लेखकानं खूप तपशीलात जाऊन सांगितलं .संगीतकारानं आपल्या उदघाटनपर भाषणात ‘तवायफ’ व तिचं त्याकाळातलं समाजातलं स्थान यावर बरंच छान विवेचन केलं .जुन्या काळातल्या कितीतरी संगीतकार व कलाकारांकडं हया स्त्रिया अगदी लग्न करून किंवा बिनलग्नाच्याही रहात व त्यांना एक स्वयंपाक घर सोडलं तर सगळीकडं सामावून घेतलं जाई .घरातल्या मुला-मुलींनी व तरुण कलाकारांनी समाजात, मैफिलींत व जलशांत वावरतांना पाळावयाचे रीतीरिवाज त्या शिकवीत असत .त्यांची मुकुटमणी म्हणजे ही तवायफ .जुन्या पिक्चर पोस्टकार्डावर तर तिला इंडियाची ‘प्रायमा

डोना' (ऑपेरात 'एकल' म्हणजे सोलो गाणारी प्रमुख गायिका) असं गौरवलं आहे .खरोखरीची हिरकणी म्हणजेच 'गौहर' होती ती .हिच्या जीवनावर 'पाकीजा' किंवा 'उमराव जान' पेक्षाही उत्तम चित्रपट होऊ शकतो व तेवढी सामग्री हया पुस्तकात आहे असं पाहुणे म्हणाले .तिच्या एकूण योगदानाविषयी आणखीही बरीच मंडळी बोलली .तिचा सूर कानात साठवूनच कार्यक्रम संपला .हॉल बाहेर पुस्तक विकत घेऊन 'गौहर' बरोबर फोटो काढून घेण्यासाठी मंडळी रांग लावून उभी राहिली .बाहेर येऊन काहीशा भारावलेल्या अवस्थेतच रस्त्यावर आलो .आज शंभर वर्षांनंतर एवढ्या आवडीनं गाणं ऐकलं जातं व जीवनचरित्र प्रकाशित होऊन चांगलं खपतं अश्या कलावंताचं वा कलावतीचं नाव बराच विचार करूनही आठवेना .

गौहर जान : (१९२०)
'प्रायमा डोना ऑफ इंडिया'

डावीकडून : कुशल गोपालका, विक्रम संपत, शिवकुमार शर्मा
सौ .गोपालका, राजश्री बिल्डा - १६ जून २०१०

सुरेश चांदवणकर, नेव्हीनगर, कुलाबा मुंबई

१८ जून २०१० .

chandvankar.suresh@gmail.com